Det okända Kirgizistan

Kulturarv

Kirgizistan har två världsarv inom kultur som tagits upp i UNESCO:s världsarvslista: Sidenvägen med sträckan Kina–Kirgizistan–Kazakstan genom bergsmassiven Tian Shans vackra och hänryckande korridor (2014) och Sulaymain-Too, heliga berget i Ferganadalen (2009) som är ett gammalt pilgrimsmål från förislamisk tid knuten till shamanism. Och ett tredje kulturarv inom natur: västra Tian Shans bländande och snötäckta bergsområde (2016).

Kirgizistan hade ansökt och fick också deras nationalepos ”Manas” upptaget i världsarvslistan 2013. Manas är ett hjälteepos som tros har kommit till i Talasregionen i landets nordvästra bergstrakter och handlar om folkhjälten (*baatir*) Manas, hans son Semetei och sonsonen Seitek. En trilogi som berättar om tre generationers kamp för att skydda och ena det kirgiziska folket genom ett ärorikt hjältemod och ledarskap och som gick i arv. Legenden berättar att de kirgiziska stammarna förvisades från sina hemtrakter av uiguriska krigare (turkfolk i Centralasien, de flesta bor i dagens västra Kina) och måste fly till Altaiområdet i dagens Kazakstan. Där föddes Manas och eposet inleds med hans uppväxt, kärlek och trohet i äktenskap och det berättar om stordåd i strider mot de uiguriska angriparna. Om sonens flykt, hjältedåd och återkomst, hans död och mystiska försvinnande. Om sonsonens identitetssökande i fångenskap, kampen mot inre fiender och om nederlag.

Manaseposet kan sägas ha förenat alla kirgiziska stammar och gett dem ett fosterland i Kirgizistans betagande bergslandskap med snötäckta toppar, några över 7000 meter, insprängda av glaciärer och bergssjöar. Bara i naturreservatet kring Issyk-Kül, världens näst största bergssjö, finns ett tiotal särskilt avgränsade naturskyddsområden. Landets skönhet av pastorala dalar mellan bergskedjor har i alla tider inspirerat poeter att skapa en outsinlig mängd legender som kirgizerna fört i arv i muntlig tradition tills de samlades och nedtecknades i slutet av 1800-talet.

Att omvärlden vetat så lite om detta mästerverk kan förklaras med att Sovjetunionens totalitära styre inte stödde icke-ryska kulturella och historiska arv som hyllar etniska och nationella frihetshjältar. Manas hörde till förbjuden litteratur. Endast utvalda avsnitt ur eposet

publicerades under sovjettiden och då var de kraftigt redigerade för att passa in i den sovjet-republikanska identiteten, den nya människan som Stalin skulle skapa.

Manasbard. (Foto: Public Domain.)

Men Manas slutar inte med lovsångerna för de tre generationernas kamp, utan berättelsen lever vidare som ett ”oceaniskt epos”. Den uiguriska autonoma regionen Xinjiangs kirgiziska manasbard, Jusup Mamai, kan recitera fortsatta sägner ända så långt tillbaka i tiden som sjutton generationer. Legendens ande och syfte är att föra samman de som gått vilse men att alltid återförenas med sin heroiska ledare.

Att kirgizer var monoteister och islamiska krigare framgår i versraderna som skildrar deras anfall mot buddhistiska uigurer vid floden Orkhon år 840:

Som en flod forsade vi nedför berget,
red framåt mot deras städer, rev ned avgudatemplen
och alla deras beläten täckte vi med exkrementer.
I nattens mörker anföll vi dem, vi låg i bakhåll
överallt och skar av deras hår…

I en nyare text till eposet från strider mot kalmuckerna (västmongoliskt folk i Ryssland) på 1700-talet berättas det om en ensam hjältes egenhändiga seger i en strid som varade i tolv dagar. Här beskrivs återstoden av hans häst och hur hans egen kropp tagit stryk:

Han betraktade sin gråvita häst:
Av hovarna, stora som tunnlock
återstod bara rester av en fingerborgs mått.
Av läpparna, stora som två rockskört
återstod bara två fingersbredder.
Av öronen---
Av den flammande manen---
Av svansen---
När han såg på sin egen kropp
var han sårad på sjutton ställen.

På grund av de historiska förändringarna och kast i dessa områden har Manas fått prägel av i tiden rådande sociokulturella och religiösa föreställningar. Till exempel har hjälten Manas fått drag av sufihelgon genom islams inverkan på 1400-talet. I olika versioner besöker hjälten schamaner i *mazars* (heliga platser) för andlig vägledning att utföra goda gärningar. Under sufirörelsens medvind utvecklades manassångares musikalitet och textens poetiska form.

Sångerna fick filosofiska koncept om den nästkommande världen och om livet efter detta. Poesin beskriver naturen, solen, vatten, träd, ungdom och ålderdom. Allt levande har en inneboende ande och förtjänar respekt av människor som också bara är en del av skapelsens enhet. Naturnära nomadiska kirgizer hade därför lättare att ta emot sufismen än traditionella ortodoxa muslimer. I Manas lever sufismen och kirgizers förislamiska animistiska världar sida vid sida. Om en familjs medlem drabbades av en allvarlig sjukdom vände man sig i första hand till en shaman som använde Manasepisoder som en läkande ritual. Ritualerna användes också för att bota kvinnors infertilitet.

Manas sjungs utan ackompanjemang av instrument, av både män och kvinnor. Men traditionellt mer av män som reste oftare och underhöll sig på kvällarna vid lägereldarna.

Episka sångare kallas *jomokchu* – manaschis är en senare term av sångare som enbart sjunger ur Manas vilket kräver olika nivåer av utbildning för att uppnå mästerskap i epik. En stor manasbard har kanske upplevt en vision eller sett en speciell dröm där han fått kontakt med Manas själv – ett tecken på att man fått en kallelse till att föra kulturskatten vidare. ”Manasbarden är ju som ett nationalbibliotek!”, utbrast Algeriets kulturminister vid ett statsbesök i Kirgizistan. Kanske inte helt fel sagt med tanke på att Manas innehåller 500 000 versrader och är därför världens längsta epos.

Kirgizer kallar Manas för sin ”fader”, och trots att han var en krigshjälte känner sig inte kirgizerna speciellt krigiska, utan tvärtom ser de sig själva som en enda stor familj av virtuosa konstutövare.

En annan form av bard eller manaschi är *akyn*, en sångpoet som reser runt och sjunger reciterande improviserade berättelser. Sångaren kan också recitera Manas men är inte manasbard, utan en akyn sjunger om lokala berättelser, aktuella händelser eller sagor i lyrisk form. Berättelsernas lyriska form och musikalitet skapas av sångaren själv. Moderna akyns har också börjat publicera sina egna texter. Innan allmän läskunnighet hade akyns en viktig roll att uttrycka människors tankar och känslor. De anlitas till fester, bröllop, begravningar och andra uppmärksammade tillställningar. Akyns mästerliga konstform upptogs 2008 i UNESCO:s immateriella kulturarv.

Kirgizers traditionella konstslöjd

Kirgizernas mest kända och unika hantverk, filtmattan *shyrdak* och *ala kiyiz* samt jurtan *boz ui* (grått hus) är också upptagna i UNESCO:s världsarvslista över immateriellt arv (2012 resp. 2014). Mattorna betraktas som levande konst för dess mångformade och färggranna mönster som lärts ut av kvinnor i generationer. Ullmaterialet pressas och sys ihop för hand. UNESCO vill skydda mattillverkarnas urgamla teknik för framtiden, risken finns annars att kunnandet försvinner i och med att den yngre generationen föredrar syntetiska och maskinvävda textilier.

Redan skyterna, ett beryktat erövrarfolk på hästrygg i södra Sibirien (500–300 f.v.t.) tillverkade filttäcken med färggranna och stiliserade mönster som föreställde naturmotiv, ofta vilda djurs horn. På enfärgade underlag sydde man kulörta figurer av fin filt formerad som mosaik. Applikationerna kunde också bestå av läder med bly- och guldstanniol med figurer som ofta föreställde vilda djur i strid.

I de kirgiziska applikationerna kan man tydligt se stiliserade stenbockshorn. En filtmatta på 3 x 2 meters storlek kan för fem kvinnor ta cirka två månaders heltidsarbete att tillverka.

Enligt kirgizers sägen från 800-talet anses Adam vara far till sömnad och vävning och Noa för arkitektur och snickeri. Adam som trädgårdsmästare såg det sköna i omgivningen och började skyla sin kropp med kläde och brodyr. Noa som var mästare i snickarteknik byggde skydd för allt levande på jorden och räddade mänskligheten från en säker undergång. Adams filt och Noas jurta är grunden till att sätta bo för en familj och stam. Därutöver symboliserar kung David metallurgi och tenntillverkning och Abraham barberare, vilket visar hur mytens föreställningsvärld vävs in i det praktiska skapandet.

Kirgizers traditionella filthatt heter *kalpak*, den är vit och hög, likt Tien Shans bergstoppar. Den vita ullen håller huvudet varmt på vintern och svalt på sommaren och används av män året om, oavsett ålder och socialt status. Enligt folktron har kalpak en speciellt andligt skyddande verkan och måste därför sättas på och tas av med båda händerna. Det är tillåtet att bära kalpak inomhus, äta med hatten på och även be böner om man så vill.

I tillverkningen skärs filttyget ut i fyra trianglar och vidgas nedtill så att kanterna lätt kan vikas upp när delarna sytts ihop. I toppen hänger en liten tofs. Hatten kan fällas ihop så att den inte tar mycket plats och ser alltid lika fin och elegant ut när den öppnas och sätts på.

Kirgiziskt bröllop

Familj och familjegemenskap utgör grunden för kirgizsamhället. Äktenskapet är en självklar övergång från föräldrahemmet till ett eget liv. Det är nog helt otänkbart med singeljurtor i nomadsamhällen. Det förväntas av ungdomar att gifta sig i tjugoårsåldern och få barn tidigt. Förr var arrangerade äktenskap den vanligaste formen för att stärka familjeband. Ofta knöts släktband mellan medlemmar från olika stammar för att underlätta nödvändigt samarbete. I vinterbostäder på landsorten är det fortfarande inte ovanligt att en familj kan bestå av tre generationer.

Kirgizers traditionella hem, jurtan, är och förblir en stark symbol för en kirgiz nationella identitet. Därför vill många stadsbor resa upp en jurta för att fira bröllop eller hålla begravningsceremonier i den.

Vid ett traditionellt bröllop måste bruden ha med sig hemgift till parets nya hem. Den består av handgjorda kläder, färggranna filtar, kuddar, bohag, en handknuten matta och smycken. Inte så olikt med våra brudkistor förr. Brudgummen förväntas betala ett brudpris till brudens familj i form av kontanter och boskap. Brudens mostrar gör i ordning flickan inför bröllopet. Bruden har fyrtio flätor (*kirk chah*) som löses upp och håret flätas om till två flätor. Mostrarna sjunger särskilda bröllopssånger medan de gör henne fin vilket får ta tid. Både bruden och brudgummen bär vita traditionsenliga bröllopskläder och när de är klara går de till gården och gungar i *selkinchek* (trägunga för två) medan alla sjunger för dem.

Gungan selkinchek bakom jurtan.

Vigsel i jurta. (Foto: Nargizauskylova.)

Ett traditionellt påkostat bröllop firas i tre dagar med olika arrangemang. På den tredje och sista dagen sker själva överlämnandet av bruden. Bruden med sin familj ska resa till brudgummens familj. Det är alltid mycket känslosamt för en ung kvinna att för första gången lämna sitt hem. Hon kanske ska flytta långt bort och därför inte ska kunna se sina kära familjemedlemmar på länge. Bruden välkomnas till den nya familjen och båda släkterna utbyter gåvor och därefter kan festen börja med sång, spel och välsignelser. Man dricker *kumys* (jäst häst- eller komjölk) och vid ett påkostat bröllop serveras nyslaktat berett rått hästkött stoppat till korv. Vanligast är fårköttsgryta och grillat lamm. Lammet har slaktats utan att spilla dess blod som togs till vara. Huvudet serveras till hedersgästerna som skär ut delar av läckerheterna: ögon och öron. Delarna anses ha läkande effekt för syn och hörsel. Vodkasnapsar hör till alla fester.

På kvällen bäddas äktenskapssängen med brudens hemgift och två kvinnliga släktingar till brudgummen försäkrar efteråt att bruden varit oskuld.

Om brudgummen är familjens yngsta son kommer paret att stanna hos brudgummens föräldrar och det blir då brudens uppgift att ta över hushållsarbetet från sin svärmor. När föräldrarna dör ärver den yngsta sonen allt eftersom han tagit hand om föräldrarna, men han förväntas ändå att dela med sig om de andra bröderna är fattiga. Däremot ärver inte döttrarna eftersom de blir ingifta medlemmar i den nya familjen.

Lagen däremot anger att båda könen ärver lika, men den följs inte. Är vigseln förrättat enbart inom ett religiöst samfund utan att ha registrerats hos myndigheten kan man inte åberopa lagen om någon familjerättslig tvist skulle uppstå.

Månggifte är tillåtet för muslimer, men det är inte tillåtet i lagen – däremot är det inte ovanligt att en man håller sig med en älskarinna som han kallar för sin andra fru.

Under de sjuttio åren av sovjetiskt styre ersattes de traditionella bröllopsceremonierna med så kallade ”röda bröllop”. Paret var västerländskt klädda, bruden i vitt och brudgummen i svart med en vit nejlika i kavajuppslaget och man samlades vid långbord. Brudpriset till flickans föräldrar förbjöds, det ansågs reaktionärt, som att sälja kvinnor likt boskap. Likaså ringaktade man traditionell klädsel som en kvarleva från ett förlegat och nomadiskt förflutet. Att själv välja sin äkta hälft skulle vara grunden för äktenskapet.

Men kirgizerna hade inte glömt sina gamla traditioner. Så när Sovjetunionen upplöstes 1991 väcktes ett stort intresse att återuppta gamla seder och bruk. Idag ordnar många sina bröllop på gammaldags vis för att respektera sina förfäder och godkänna den kirgiziska identiteten.

Modern bröllopsklädsel i Centralasien.

Brudrov

Ett annat sätt att ”ordna” äktenskap är brudrov (*ala kachuu*), fruktad av unga flickor. Det är en gammal sedvänja som nästan helt upphörde under Sovjettiden, men som har fått ett dramatiskt uppsving de senaste årtiondena. Trots att man efter flera uppmärksammade självmord höjt straffen upp till 10 års fängelse för brudrov och 5 år för tvångsgifte, fortsätter de olagliga kidnappningarna. De sker med hjälp av bil (eller häst) och den blivande brudgummens vänner och familj hjälper till. Kidnappningen planeras noga veckorna innan. I dagens siffror sker det över 15 000 fall per år enligt uppgifter från landets ombudsman för mänskliga rättigheter.

Det är fattiga pojkar, ofta med dåligt självförtroende, som uppmuntras av sina familjer att röva bort en ung flicka för att slippa hemgiften. Men även av motiv att få en son med lyte att bli gift samtidigt som hans åldrande mor får en svärdotter att sköta gården som annars skulle

falla. Flickans föräldrar vågar inte anmäla kidnapparna av rädsla att ingen skulle vilja gifta sig med dottern om hon en gång rövats bort och berövats sitt förstahandsvärde, oskulden. Båda föräldrarna uppmuntrar till äktenskapet för att dölja det skambelagda brottet som den unga flickan utsatts för och föräldrarna börjar förhandla fram ett lågt brudpris. En vit sjal läggs på brudens huvud som ska kröna hennes ”samtycke”. Bor paret i närheten av staden Osj, ”firas” bröllopet genom att delta i en populär procession upp på det heliga Suleimanberget. Där går många lyckliga bröllopspar, men för en kidnappad flicka blir det en sorgens dag.

Vill flickan fly tillbaka hem, avråder föräldrarna henne: En stulen brud måste ta och möta sitt öde!

Det händer också att äktenskapet kan ha ingåtts utan att ha registrerats hos myndigheten och då kan mannen i värsta fall kasta ut sin fru utan att mannen blir försörjningspliktig för eventuella barn eftersom äktenskapet inte registrerats officiellt.

Kirgizerna som praktiserar seden tror själva att brudrov alltid funnits i deras kultur och skulle till och med ha befästs i Manaseposet (som kirgizerna ser som en nästan lika viktig bok som Bibeln i väst). Traditionen kan därför inte brytas. Men, det stämmer inte. Att mödrarna själva medverkar till att upprätthålla dessa traditioner är som om deras eget lidande först då får en mening när deras döttrar genomgår samma öde. Det är så det ska vara och ingen lag kan ändra på det! Om sedvänjan vet man inte hur och när traditionen kommit till.

Flera forskare menar att arrangerade äktenskap var normen i Centralasien, att två familjer kunde bli överens redan när deras barn var små. Då handlade det om ett slags ”trolovning”. Dessförinnan hade man kontrollerat att barnen, bruden och brudgummen, inte var släkt med varandra sju generationer bakåt. Att brudrov skedde var i själva verket ovanligt och förekom i sådana fall där brudens far inte gav sitt samtycke. Ett förälskat par kan även idag arrangera kidnappningen själva för att få varandra, men det hör ändå till ovanligheterna. Kirgiziska folklivsforskare menar att brudrov aldrig varit allmänt accepterat, snarare är det en avart av samhällets sönderfall. Att man från tidigare krig överfört sedvänjan, att ta kvinnor som krigsbyte, till ett nutida civilt samhälle.

Det finns inget romantiskt i kidnappningarna. Man tror att sedvänjan fortsätter så länge landet har ekonomiska svårigheter med hög arbetslöshet. Var fjärde man i arbetsför ålder arbetar utomlands, ofta i Ryssland eller i Kazakstan för sin familjs försörjning. På senare år har arbetare också börjat åka till Saudiarabien, Dubai och Turkiet. (Pengarna som skickas hem motsvarar 30 % av landets BNP!) Det är tusentals barn som kommer att växa upp med frånvarande fäder, (kanske också med frånvarande mödrar) omhändertagna av släktingar, vilket självklart har efterverkningar på samhället. Bara förbättrad levnadsstandard och anmälningar med rättsliga påföljder kan stoppa brudroven och då tillsammans med tidig upplysningsverksamhet som inriktar sig på att slå hål på föreställningen om att mäns våld mot kvinnor är en kulturbaserad praxis. Som det är nu anser många att kampen mot kvinnovåld i själva verket är en kamp mellan kulturell identitet och mänskliga rättigheter. Vad kommer att gälla i den dragkampen?

Före Sovjetperioden var brudrov ovanliga, säger forskare i Kazakstan. Att hästskötare kidnappade i sådana fall när brudens far vägrade äktenskapet eller kanske för att han ogillade brudgummens familj, kan ha orsakat förekomsten av brudrov. Det finns fall då bruden redan var bortlovat som också kunde motivera bortrövandet. På 1920-talet inledde de ryskdominerade bolsjevikledare en kampanj mot centralasiatiska traditionella seder. Flera lagar gällde just äktenskap. Brudpriset, polygami, barns trolovningar, tvångsäktenskap och barnäktenskap förbjöds och man fastställde lägsta ålder för flickors giftermål till 16 år (idag 18 år). Man kampanjade mot slöjor och skapade nya förutsättningar för att öka jämställdhet mellan könen med hjälp av utbildning och sysselsättning som gynnade särskilt kvinnorna att också verka utanför hemmet.

Efter sjuttio år av kvinnors emancipation tycks utvecklingen paradoxalt nog gå bakåt när männens nationella identitetssökande innebär att återta brudrovet och av berövare kalla det med positiva förtecken och laddning för ”kultur”. Förutom att se hur oskyldiga unga flickor rycks ifrån sina utbildningar och underkuvas att bära männens skam och bindas till hemmet, är det viktigt att se hur populariseringen av begreppet ”tradition” här markerar en övergång till ett våldsförhärligande patriarkat.

Regeringen har alldeles nyligen godkänt en nationell strategi för att uppnå jämställdhet mellan könen, att fram till 2020 få slut på männens våld mot kvinnor. Eftersom lagen inte har fått stopp på kidnappningarna måste brudrov behandlas som brott mot mänskliga rättigheter och då hoppas man få igång en bred parlamentarisk upplysningskampanj till allmänheten och skolorna, från högsta nivåerna i presidentkontoret till byarna och till landets alla religiösa ledare. Ett FN-stött kirgiziskt program NFFCK (National Federation of Female Communities of Kyrgyzstan) har redan startat sin verksamhet och mer än 600 unga vuxna kvinnor har deltagit i programmet vilket ser lovande ut för framtidens attitydförändringar som måste till för att skydda unga flickor från tvång och våld. FN:s fond har också finansierat och utarbetat en allra första läroplan på kirgiziska till landets alla skolor som ett led i att detta viktiga arbete.

Men enligt notisen i Utrikes institutets webbsida september 2018 anser OHCHR (High Commissioner for Human Rights) att alltför lite har hänt: ”FN:s högkommissarie för de mänskliga rättigheterna anklagar Kirgizistan för systematiska kränkningar av de mänskliga rättigheterna då landet inte åtalar förövare som för bort flickor för att tvinga dem till giftermål (brudrov). Enligt FN-organets experter präglas landet av en ’kultur av bortförande, våldtäkter och tvångsäktenskap’”.

Gravplatser

Längs vägen och uppe på kullar tornar upp sig egendomliga former på rad. Portaler, kupoler, minareter, stenblock, zikkurat (tempeltorn) och järnstängsel; det ser ut som kulisser som ännu inte monterats ned. Det är kyrkogårdar! Från långt håll ser de ut som härar som står och väntar på härförarens kommando att anfalla.

Fram till så sent som på 1920-talet levde de flesta kirgizerna ett halvnomadiserat liv med säsongsvisa flyttningar och hade inget behov av speciella kyrkogårdar. Förr begravdes anhöriga under större stenar i naturen, helst nära en flod, ett träd eller en grotta för att lätt hitta till platsen för att hedra den dödas minne när man befann sig i området. Symboler som markerade platsen var totemiska så som horn, fjädrar eller kanske en djurstatyett av terrakotta. Gravarna låg utspridda där personerna dött. Framstående personers gravar kunde bli heliga

och besöks även av pilgrimer. Flera sådana helgedomar finns kring sjön Issyk-Kül och kallas *mazars* (plats för besök).

När de kirgiziska områdena införlivades med Tsarryssland på 1800-talet, började man tillverka gravstoder med gravyr- eller emaljerade porträtt av de avlidna såsom på de ortodoxa kyrkogårdarna. Under Sovjettiden började också den röda stjärnan dyka upp på gravstenarna jämsides med islams månskära. Likaså började en social skiktning synas på gravplatserna något som inte fanns före ryssarnas intåg. Ett enklare och ett vanligt gravmärke är jurtskelett av metall. De liknar stora fågelburar och röjer familjens enklare sociala bakgrund.

När Stalin beslagtog de nomadiska kirgizernas boskap och avskaffade självhushållen tvingades befolkningen att bli bofasta. Då först började också dessa nekropoler dyka upp här och var tyst protesterande mot landets nya tillstånd. Men kirgizernas tänkespråk lever ännu: ”Bofast blir man först i graven.”

Manas mausoleum nära staden Talas. (Foto: Public Domain.)

Apostelgrav

Många ortodoxa kristna har länge trott på att apostel Matteus, en av Jesu tolv lärjungar, skulle vara begravd vid sjön Issyk-Kul i Kirgizistan. På en resa till Indien skulle han ha längs vägen bildat flera kristna församlingar. 2007 upptäckte ryska arkeologer vad man tror är lämningar av ett armeniskt kloster i Issyk-Külsjöns djup. (Där har också hittats över 200 artefakter som är 2500 år gamla från Saka kulturen.) Sankt Matteus skulle ha dött i Syrien men att förföljda kristna skulle på 1300-talet ha tagit med sig apostelns reliker och begravt dem i det armeniska klostret som man hittat här.* Artefakternas identitet undersöks fortfarande.

Det som stärker uppfattningen om Matteus grav i Kirgizistan är en katalansk karta från 1300-talet där den pekar ut nordöstra stranden av en sjö där den helige Matteus reliker ska ligga, nämligen sjön ”Issicol”. Det måste ju vara Issyk-Kul?

* Några påstår att apostel Matteus skulle ha dött i Etiopien där han missionerade tillsammans med Andreas, bror till Petrus, och skulle ha blivit begravt där. Andra påstår att graven ska finnas i Syrien. Och en ytterligare grav ska finnas i Italien där han också blivit helgonförklarad. Det för tankarna till Jobs grav som finns i fem olika arabiska länder.

Islam

”Det som en gång varit muslimskt land (Dar al-Islam) kan inte bli annat, för alltid.”

Majoriteten av kirgizer bekänner sig till islam med inriktning på den sunnitiska Hanafi rättsskolan. Islam kom till Centralasien redan under det åttonde århundradet via arabiska handels-

män som färdades längs Sidenvägen genom Kirgizistan. Gränsstaden Osj (idag Kirgizistans andra stad) hade ett muslimskt lärosäte på 900-talet. Här i Centralasien föddes snart också sufirörelsen som predikade om direktkontakt med Gud genom fromhet och böner (*dhikr*), sånger och virvlande danser, men utan lärda och mullor vars undervisning ansågs för doktrinära. Viktigt var andlig förståelse för livets mening och tolerans mot alla andra former av religioner. Något som ortodoxa muslimer inte ansåg förenligt med vad de menade är islam, som betyder underkastelse. – Ett klassiskt motsatsförhållande mellan teori och tillämpning.

Men det var först på 1700-talet som islam fick sin fulla spridning i Kirgizistan. De första muslimska missionärerna visade respekt för de lokala religionerna och integrerades lätt till den inhemska kulturen till skillnad mot vad som sker idag.

När landet blev fritt från sovjetiskt tros- och åsiktsförtryck uppdagades ett andligt och ideologiskt vacuum som ledde till att folk sökte sig till sina gamla religioner och seder.

Muslimerna upplevde närmast en väckelseliknande rusning till att få lära sig Koranens budskap och gå i moskén; särskilt intresserade var yngre män mellan 20 och 40 år från storstäderna. Antalet moskéer steg från 39 till 2300. Man ser nästan i varje större ort och by en ny blänkande moské, bekostade av arabländerna. Man kan tala om en moskébyggnadsboom som startade genast med landets oberoende från Sovjet.

Det är framförallt Saudiarabien som finansierar byggena, nästan två tredjedelar; och resten bekostas av andra islamiska länder så som Arabemiraten, Kuwait och Pakistan. Saudi har betalat ut 2–3 miljarder dollar per år bara till Kirgizistan! Eco Islamic Bank som stöds av Saudiarabien har mer än 120 filialer i Kirgizistan för att överföra månatliga betalningar till lokala imamer. Enligt forskare vid American Foreign Policy Council använde Sovjetunionen under 70 år cirka 7 miljarder USA-dollar för kommunistisk och ateistisk propaganda i Centralasien medan Saudi på 20 år har spenderat 90 miljarder dollar för att sprida wahhabistisk och salafistisk ideologi i regionen. Saudiarabiens och Kirgizistans nära förbindelse kan tänkas bli förstärkt av att presidentens bror tjänstgör som ambassadör i Saudiarabien.

Saudis samlade budget till moskébyggen utomlands har uppgått till 800 miljarder USA-dollar.

(Foto: Johnny Friskilä.)

Kirgizistans myndigheter ser den ökande islamiseringen med ro, nämligen att den kan utnyttjas. De hävdar att fullständig religionsfrihet utgör den bästa strategin mot jihadistisk radikalisering. Landets liberala öppen-dörr politik inbjuder saudier att fritt och helt lagligt exportera wahhabismen till Kirgizistan. Det är inte bara moskéer Saudi bekostar, utan också islamiska kulturcentrum, kurser i arabiska och distribution av ideologisk litteratur.

Men så ser inte alla på saken. Faktum är att flera extremistgrupper har sina rötter i fundamentalistisk wahhabism. Oppositionen varnar för radikala och extremistiska grupper som

Tablighi Jamaat (”gemenskap för trons spridande”), Hizb-ut Tahrir (HT) (”befrielsens parti”) och liknande som finns och verkar i landet även om dessa sekter säger sig att ta avstånd från våld. Alla andra centralasiatiska länderna har förbjudit deras verksamhet. Båda grupperna förespråkar världsomfattande kalifat som ska tillämpa sharia såsom samfundslivet på Muhammeds tid organiserades.

Tablighi Jamaat tar helt avstånd från ett modernt liv. Dess utbrytargrupp Yaqyn Inkar (”förnekande av allt utom Gud”) vars namn också är deras devis och i praktiken betyder att de inte har kontakt med några statliga institutioner och vägrar registrera sina barns födslar eller skicka dem till skolan och liknande. Först nyligen (juni 2018) förbjöd Kirgizistans domstol Yagyn Inkarorganisationens verksamhet.

Hizb-ut Tahrir (rörelsen verkar också i Sverige) förespråkar icke-våldsmetod för sin missionsverksamhet. I stället nås det islamistiska kalifatet genom tre steg. (1) Undervisning av dess ideologi och mål. (2) Intensiv missionsverksamhet, särskilt bland regeringsmedlemmarna, militären och andra maktcentra. (3) Målet nås nästan av sig självt då det rådande systemet kommer att inifrån falla isär tack vare att allt politiskt stöd ges åt islams samhällsordning (sharia). Samhällsgemenskap (*umma*) ska inte längre bygga på nationella, politiska eller etniska grundvalar. Islam ensamt genomsyrar allt tänkande och har då befriat människorna från pluralism och från det imperialistiskt komplexa och felaktiga beteendet som kännetecknat de otrogna (*kafir*).

I likhet med wahhabisterna är HT motståndare till judar och staten Israel. Rörelsen vägleds av att tro på den ”världsomfattande sionistiska konspirationen” som en giltig världsanalys. Trots att bukharajudarna bott i Centralasien i över 2000 år menar HT-rörelsen att alla judar måste lämna Centralasien därför att de inte hör hemma där. De delar också wahhabisternas syn på shiiterna – att de inte är ”sanna muslimer” och att shia inte är ”riktig och sann islam” och måste därför bekämpas och utraderas.

Västerländska värden som jämställdhet och mänskliga rättigheter är kafir-tankar (sanningsnekarnas tankar, ”otacksamma mot Gud”). Islam är gudomlig politik och inte bara en tro. Därför är inte tron en individs ensak.

HT anser sig komma att hyllas som den enda sanna islamiska rörelsen och alla andra grupper, som funnits eller finns, har fel: En hadith framhåller att när världen går under, kommer det att finnas 73 islamiska rörelser och bara en av dem kommer att ha rätt – bara Allah vet vilken rörelse är den rätta, men som HT menar pekar Koranen just på dem: ”[…] och låt er inte splittras! […] ni skall få vägledning och bli till en gemenskap av människor [...] och anbefaller det som är rätt och förbjuder det som är orätt. […] Följ inte dem som splittrades [i sekter] efter att ha nåtts [om sanningen]. De har ett hårt straff att vänta.” […] ”Ni förnekade ju tron efter att ha antagit den? Smaka då straffet för er förnekelse.” (Sura 3:103–106.)

Kirgizer värderar högt familjen som institution. När fattigdom, dålig utbildning och misstro mot myndigheter råder och familjerna knappt klarar sig, och när unga män måste åka till rikare grannländer för att få ihop till familjens försörjning, är de som sårbaraste att dras in i frälsningsläror som extremisterna utlovar med deras utopiska världskalifat.

Stödet kommer också utifrån som Saudiarabien, men vars primära syfte självklart ligger på geopolitiska och -strategiska vinningar. Kirgizistan med sin export av kött och filtproduktion kan ju knappast räknas som en jämbördig handelspartner till Saudi, eller andra rika arabstater, som visar speciella sympatier för Kirgizistan.

I kölvattnet av IS:s militära misslyckande har jihadister börjat ändra sin rekryteringsstrategi. Idag hotar IS inte längre att komma in i länder och med våld ta över makten. Nu gäller det att upprepa och återigen upprepa social rättvisa som det högsta goda i deras kamp och lyfta fram familjens välmående i fokus. Propagandan kräver också att man förstärker motsättningen mellan vi och dem för att försvara kalifatets berättigande. IS:s militära nederlag är ett faktum, men ideologin kommer att leva vidare. När dessa desillusionerade krigare kommer tillbaka till

sina hemländer är de starkt lockade att gå över till underjordiska rörelser som närs av den gemensamma kalifatutopin. Mer än 500 kirgiziska medborgare finns i Syrien och i Irak och de beräknas att inom en snar framtid återkomma till sitt hemland, de flesta till Ferganadalen där islam och islamister har starka ställningar. IS-krigarnas syn är att alla världsliga regeringar styrs av onda andar. Det kommer de nog också att få bekräftat när de faller ner från en våldsam hybris till att stå inför domstolar anklagade för ohyggliga avhuggningar, människorov och folkmord?

Osj i Ferganadalen, utsikt från Salomonberget. (© A.Savin, Wikimedia Commons.)

Ledarna för områden med svårbemästrad fattigdom, korrupta politiker, hög kriminalitet, repressiva maktstrukturer, förföljelse av politiska motståndare och bristen på demokratiska reformer, kommer knappast att kunna hantera en så komplex utmaning som radikal islamism är. Så befarar nämligen den kirgiziske statsvetaren, experten på politisk islam och Centralasien kännaren som emigrerade från Kirgizistan 2016 till Houston i USA.

Kirgizistan fick 2017 en ny president med över hälften av rösterna, Sooronbay Jeenbekov. Regeringen måste ta itu med många av landets problem som har sin rot i fattigdomen, men också med korruptionen och omfattande organiserad brottslighet, vilket inte skiljer sig så mycket från de övriga centralasiatiska länderna. Dessutom råder starka etniska och även religiösa spänningar mellan Kirgizistans norra och södra regioner. I sitt tal i maj 2018 lovade Jeenbekov att bekämpa tribalism: ”Vi kommer att vidta åtgärder mot dem som infört i vårt samhälle ’nord-syd’-problemet.”

Men att resa som turist i Kirgizistan och i dess grannländer är en av mina bästa resor att ha sett det vackraste, skönaste och vänligaste och fått lyssna på intagande centralasiatisk musik. Jag kommer alltid att vilja resa dit igen.

***

Text och bild: Tarja Salmi-Jacobson